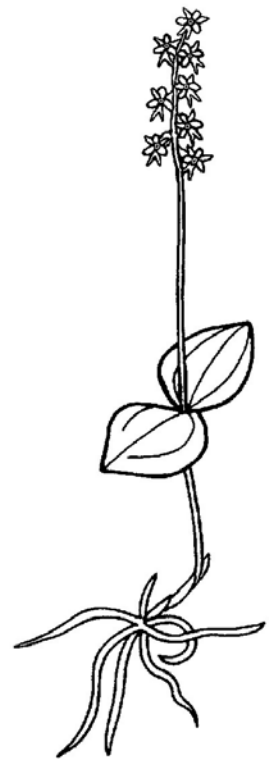

Listéra

1 - 2020

TELEMARK BOTANISKE FORENING

LISTÉRA - Tidsskrift for Telemark Botaniske Forening
(NBF, Telemarksavdelingen)
35. årgang, 2020, nummer 1

ADRESSER OG TELEFONER:

TELEMARK BOTANISKE FORENING, org.nr. 989 212 621
Postboks 25 Stridsklev, 3904 Porsgrunn. Girokonto: 0530 3890647
Foreningens e-mail-kontakt: a-jhalvo@online.no
Foreningens hjemmeside: www.miclis.no/tbf

Kasserer: Åse Halvorsen, a-jhalvo@online.no
Tlf.: 35500135 / 91595087

Styremedlem: Øystein Nilsen, oeysnil@online.no
Tlf.: 93259233

Styremedlem: Christian Kortner, ckortner@online.no
Tlf.: 91894169

Styremedlem: Bjørn Erik Halvorsen, b-halvor@online.no
Tlf.: 35289517 / 91310296

Styremedlem: David Mundal, davmundal@gmail.com
Tlf.: 41229294

1. Varamedlem: Dagny Mandt, dmandt@online.no
Tlf.: 90144859

2. Varamedlem: Anne Vinorum
Tlf.: 35514117

Rettelse fra forrige nummer (2-2019): På side 13 er det et bilde av en *Pilosella* kalt "gisselfibbla" *Pilosella flaggelaris*. Det er feil. Den heter "hårig brandfibbla" på svensk med det vitenskapelige navnet *Pilosella decolorans* ssp. *decolorans*.

I redaksjonen:

Charlotte Bakke (c.bakke@sf-nett.no), Norman Hagen (nohagmobil@gmail.com),
Kåre Homble (k.homble@online.no), Kristin Steiniger Vigander (kristvi@gmail.com)

For bilder uten oppgitt fotograf er det forfatteren som er fotograf.

Forsidebildet: Balderbrå *Tripleurospermum inodorum* Foto: Egil Michaelsen

ISSN: 0801 - 9460

Dikt av Olav H. Hauge

Når enga blømer sumarmål
og kornblom lyser, blå og bjart,
då ringlar småe klokkor vart
og gøymer dogg i bekarskål.

Då blenkjer marikåpeblad
og prestebloom i bakkebrot.
Småfuglar læt med pip og låt
og skor og bysje alle stad.

Då vaknar barneminne små
som attanfor i sårmod stend
og vinden kviskra, gamalt kjend,
og humle brumlar til og frå.

So likesælt er dette liv ...
Ein turrkvist brotnar, dropen renn.
Snart du og ditt er gløymde, venn,
og fivrelld over grava sviv.

Diktet er frå Bodil Cappelens samling "Seljefløyta", same tittelen som på ei samling ferdig til utgjeving 7. mai 1938 – Han skriv det i dagboka si. (Det Norske Samlaget. 2018)

Foto: Kristin Steineger Vigander

SÅ FANN EG MEG EIN PRESTEKRAGE

eller

Om å freiste spå
med prestekragar og balderbrå

Roger Halvorsen

Balderbrå

*Eg hengde lyra opp i lauvet
og la meg ned og kvilde på.
Så fann eg meg ein prestekrage
og freista spå:*

*Og blada fall som snø i fanget.
Eg vart 'kje prost, eg vart 'kje prest.
Eg vart 'kje enkjemann, som kanskje
er aller best.*

*Eg elsker jorda. Ho gjev kvile
til fattig ferdamann som eg.
Men ikkje meir. Eg vart 'kje bonde.
Gud betre meg.*

*Det siste bladet lyser einsleg
som alle voner. Det skal stå.
Og fell det av, – eg plukkar atter
ei balderbrå.*

Balderbrå heiter eit dikt av Tor Jonsson, diktaren frå Lom, eit dikt som tek føre seg ei av dei gamle spådomsreglene om korleis det vil gå ein eller kva ein kjem til å enda opp som her i livet.

Av desse reglene finst det ei mengd, og tema kan vere mangslungne og svært varierende,

Prest, prost....
Foto: Reidun Henriksen, Moelv.

heilt frå dei enklaste som

”elskar – elsker ikkje”

til lange og meir kompliserte (med mange val) som:

*adel – badel – bonde – borgar –
snikkar – drikkar – feiar – fant.*

Her må det nemnast at det er vanleg i slike regler som er laga for eller av born, at det mange gonger kjem inn ord utan meining, slik

som her med ordet *badel*. (Eg veit i alle fall ikkje om ei tyding av ordet *badel*, men kan hende er det *baddel*?) Det er viktigare at rimet og rytmen stemmer.

Dei vanlegaste reglene er, etter kva etnobotanikaren professor Ove Arbo Høeg (1976) skriv, dei som går om lag slik:

prest – prost – enkjemann, – ungtkar – fattigmann – stakkar.

Det er ei spådomsregle som mest blei bruka av jenter for å spå om kva slag person ho kjem til å få som husband. Men den kunne òg brukast som spådom om kva gutane ville enda opp som i livet.

Mange vil sikkert hevde at dei enklaste reglene, slik som *elskar – elsker ikkje*, er meir utbreidde, men slik er det kan hende ikkje om vi skal tru Arbo Høeg. Denne enkle regla er også kjend i ei utvida form:

elsker av hjerte – med lengsel og smerte – lide granne – overmåde – slett ingenting.

Denne er frå Sørlandet.

Let meg no gå attende til diktet av Tor Jonsson. På eit vis har han med dei elementa som finst i den vanlegaste regla:

prest – prost – enkjemann, – ungtkar – fattigmann – stakkar,

og han brukar ho som ei spådomsregle om sin eigen lagnad i livet

(meiner eg!).

Rett nok vantar *ungkar* og *stakkar* i diktet, og *fattigmann* er skifta ut med *fattig ferdamann* medan *bonde* er komen med.

Frå prestekrage til balderbrå, ei mogleg forklåring

Ein av dei detaljane eg finn særleg interessant i diktet til Jonsson, er skiftet han gjer frå prestekrage til balderbrå. Han er sjølvstogt heilt medveten om denne bruken.

Blomane til prestekrage og balderbrå, er som dei fleste veit, ganske like av utsjånad; kvite lange kantblomar kring ei gul skive danna av mange korte skiveblomar. Det er dei kvite kantblomane vi riv av når vi seier fram regla.

Prestekragen har ord på seg å vere ein av dei blomane born kjenner best, og den vert bruka i bukettar og kransar, men den er kan hende tidlegare meir bruka i spådomsleiken.

Prestekrage *Leucanthemum vulgare*

Balderbrå *Tripleurospermum inodorum*
Foto: Øystein Ruden

Sidan prestekrage tidlegare var sjeldan fleire stader og blømde tidlegare på året, var den mest populær i denne leiken og vart føretrekt framfor balderbrå. I dag er den vanlegare og kan mange stader opptre som reine ”ugraset”.

Det var tidlegare kan hende meir ”stas” med prestekrage. Den var litt ”finare” på eit vis. Nokre stader var likevel balderbrå eit vanlegare alternativ enn prestekragen, og særleg seinare på sumaren og på hausten var den gjerne det einaste alternativet.

Eg har likevel ei kjensle av at balderbrå ikkje var like populær som prestekragen hos born (og vaksne) og at den i samanheng med slike spådomsregler vart sett på som litt mindreverdige til denne bruken? Ein

blome for småkårsfolk? Er det noko av denne mindreverdskjensla Tor Jonsson vil formidla i diktet? Det ville i så fall vere heilt i Tor Jonssons ande.

Når det gjeld dei yrka som vert ramsa opp i ”jente-reglene”, kjem det nokre gonger andre yrke med i regla, til dømes *klukkar* og, som Arbo Høeg skriv, ein sjeldan gong *lærar* eller *skulemeister*. Det med at *lærar* ikkje var så mykje brukt har truleg ei forklåring, men det kjenner eg ikkje til.

Frå Telemark har Arbo Høeg fleire gonger òg notert

*enkemann – tausmann – sveinkall
– gut*

som ikkje har nokon ting med eit yrke å gjere.

Valet av yrke i regler kan òg vere avhengig av det miljøet regla er forma i, til dømes i eit kystsamfunn. Då kan ho bli slik:

*Skipper – styrmann – los – matros
– landmann – strandmann.*

Fleire av reglene som er nemnde brukast både av jenter og gutar.

Det finst òg ei gruppe til bruk berre for gutane om kva slags kjerring ein skal få. Då kan ho til dømes gå såleis:

*Enke – jente – jomfru – taus eller
enke – frenke – frøken – fru.*

Frenke er av Arbo Høeg sagt å vere ”et livløst fossil” som er bruka av barna av di det er viktig for rim og rytme, men i *Nynorskordboka* (Det Norske Samlaget 1986) finst ordet med fyljande forklåring: **frenke** av frendkone, kone til ein slektning. Endå betre og rikare i forma er kan hende denne regla:

*Enke – jente – jomfru – fente – frue
– frøken – madame.*

Fente er det kvinnelege motstykket til *fant*.

I tillegg kan me finne fleire variantar av regler om kva for hus og heim ein vil få, korleis huset eller heimen vil sjå ut og så bortetter.

Professor Rolf Nordhagen fortel i verket *Våre ville planter* (1958) at denne bruken av prestekrage og andre blomar med lange kantkroner,

til dømes balderbrå og solblom *Arnica montana*, også vert bruka i andre land på same viset som hos oss. Han skriv følgjande om saka:

Korgene av prestekrage brukes visstnok i alle de land der arten forekommer; av kvinner som ”orakel” i kjærlighetssaker. Tungekronene, som hos denne art kan opptre i ytterst forskjellig antall (fra 7 til 43), blir nappet løs én etter én, og samtidig nevnes bestemte navn eller ”stillinger” i samfunnet som mannfolk kan tenkes å få (vanligst er vel rekken: prest, prost, enkemann, fattigmann, stakkar. Da det her bare nevnes 5, må man gjenta reglen. Den siste randkrone er avgjørende for utfallet.)

I ei bok med plantenamn frå Älvdalen i Dalarna av Lars Steensland (1994) har eg òg funne plantenamnet prestekrage knytta til ei svært enkel regle: *leva – dö*. Prestekrage har fleire lokalamn i området: *waitkull* (=vitkulla, kulla betyr *flicka* eller *kvinne* frå Dalarna, *dalkulla*) og altså *livå – dää* (=leva – dö). I *Dalmålsordboken* finst namnet *dodkallbljåmm* (=dödkarlblomma, det vil seia *dödingsblomma* eller *likblomma*), og forfattaren undrar om dette namnet heng saman med den enkle gamle remsa.

Eit anna namn frå dette området er *warärrefat* (=vårherrefat) med eit par variantar: *värrerfat* og *uärrfated*.

Dette er forklårt, skriv forfatternen, med at

”Vår Herre giver fåglarna att dricka på dessa fatliknande blommor”,

men han undrar òg om det finst eit samband med at ”man plockade av prästkragens blad och räknade:

warre, liout’n, warre, liout’n”

for å sjå kvar ein ville hamne etter dauden, det vil seie anten hjå Vår Herre eller hjå den Vonde.

Den danske etnobotanikaren V.J.Brøndegaard (1980) skriv òg om prestekrage som ein spådomsplante. Han omtaler prestekrage som *orakel* og fortel om barn som brukar blomen på same vis som i Noreg. Han skriv om kjærastefolk som plukkar av blad for blad, og for kvart dei riv av fylgjer det eit spørsmål om kjærasten, til dømes slik:

hjerte – med smerte – elsker meget – lille bitte – ikke det mindste.

Brøndegaard har òg med eit dikt av den danske lyrikaren Christian Winther frå hans debutsamling *Digte* frå 1828 (frå Wikipedia).

Litteratur

- Brøndegaard, V.J. 1980. *Folk og Flora*, b.4. Rosenkilde og Bagger.
 Høeg, Ove Arbo. 1976. *Planter og tradisjon*. Universitetsforlaget. Oslo.
 Jonsson, Tor. 1987. *Dikt i samling*. Det Norske Samlaget. Oslo.
 Nordhagen, R. m.fl. 1957. *Våre ville planter*, bind VI.2. Tanum. Oslo.
 Steensland, Lars. 1994. *Älvdalska växtnamn förr och nu*. Dialekt- och folkminnesarkivet. Uppsala.

*Og alt som du sukker,
 jeg tenker du plukker
 en blomstrende stjerne med fingre itu:
 ”Han elsker af hjerte,
 med længsel og smerte!”
 Mit søde, lille hjerte, hvad tænker du på?*

Brøndegaard har laga ei liste over ymse slag regler alt etter kva slags emne dei inneheld, til dømes forma

ja – nei eller *skal – skal ikkje*.

Vidare finn ein einskilde spørsmål om kjærleik. Her er ein variant av regla som er kjend frå Sørlandet:

*elsker af hjerte – med
 smerte – overmåde – overdåde
 – et lille bitte – kov slet it’*

saman med fleire andre variantar.

Så fylgjer fleire regler ikring spørsmålet om kva ein endar opp som i livet og korleis bustaden vil bli. Likskapen mellom dei norske og danske reglene er ganske stor.

Har du ei regle i denne sjangeren frå barndommen din som ikkje er med hos Arbo Høeg eller Brøndegaard?

NYTT FRA STYRET VÅREN 2020

Når dette skrives, så er de første strenge påbudene fra Staten, med for eksempel stengte skoler, to uker gamle. Det er umulig å forutsi hvordan forholdene er i Norge når dere mottar dette *Listéra* i posten. Våre to siste medlemsmøter våren 2020 måtte avlyses. Turkomitéen er godt i gang med å planlegge utendørssesongen. Det vil bli laget et turprogram for 2020, men det er nå umulig å forutsi i hvilken grad det lar seg gjennomføre. Ingen turer vil bli gjennomført med mindre Folkehelseinstituttet sier at det er OK med ansamlinger på minst 25 mennesker utendørs. Reiserestriksjoner vil også få betydning. Vi vil gjøre en avveining om turprogrammet skal sendes ut som papirutgave denne gang, eller om det kun blir oppdatert fortløpende på TBF's hjemmeside og på Facebook.

TBF har også planlagt ukestur til Danmarks øyrike syd for Sjælland. Personlig tror jeg i skrivende stund at denne turen må avlyses. Styret avventer utviklingen i Europa. Når påmeldingsfristen går ut 30. april, vil vi ta en avgjørelse.

TBF fyller 40 år. Vi har planlagt å markere dette på Norsjø hotell på Akkerhaugen den siste helgen

i august. Kanskje lar dette seg gjennomføre? Kanskje fører koronaviruset til en avlysning av dette også? Vi vil fortsette planleggingen inntil videre. Om noen måneder vet vi mer om de mulighetene som eksisterer.

Så over til mer naturnære saker. Det har vært en spesiell vinter i Telemark. En mild og nærmest snøfri vinter i lavlandet og flere meter snø i fjellet. De første blåveisene dukket opp i januar, og stadig nye vårbloster dukker opp så lenge det milde været fortsetter. Det er i alle fall en god anledning til å nyte de forholdene som hvert medlem har på hjemstedet.

Det er nå en hørings sak som TBF kommer til å sende innspill på. Dette gjelder utvidelse av steinbruddet på Valberg i Kragerø. Vestgrensa for den planlagte utvidelsen kommer helt inntil en av lokalitetene med rød skogfrue. TBF samarbeider med Sabima på saken, og det går mot at vi sender hver vår høringsuttalelse. Høringsfristen er 1. april.

For TBF-styret
Bjørn Erik Halvorsen

PÅ ”RADLETUR” GJENNOM SVENSKE BYGDER MED LITT KULTUR OG BLOMSTER ATTÅT

eller

Gamle minner om ei vakker og underlig plante

Roger Halvorsen

Sommeren 2019 var Ellen og jeg, sammen med hennes søster Berit og svoger Thor, på vår sedvanlige ”radletur” gjennom søndre deler av Sverige. Vi pleier å ha noen dager på forsommeren og helst utenfor fellesferien.

Et par dager etter at vi starta dette året havna vi oppe i Läsjöfors på en campingplass ved sjøen Läsjö. Da hadde vi vært innom Arvika, og Årjäng og et besøk på et ”pelargonium-museum” (ja, du leste rett!) med store fristelser for en samler av pelargonium-sorter (fruen i huset). Stedet vi endte opp med var en liten plass med litt ”lav standard”, men med ganske trivelig vertskap.

Nå har det seg slik at disse ”radleturene” ikke er planlagt med botanisk karakter, men forfatteren må likevel tilstå at helt uten øye for det botaniske er han ikke. Dermed blei det slik at han ganske raskt saumfor de nærmeste omgivelsene til campinghytta. En forunderlig ”kjøkkenhage” med salat, løk av mange slag, kålvekster, reddiker, tomater og flere kryddervekster i en snurrig blanding vakte umiddelbar

interesse, siden det blant alle de andre trivelige vekstene blomstret noe som liknet det som på Finnskogen har fått navnet ”svenskesyrin” *Aconogonon x fennicum*, på norsk verøyslirekne. Etter hvert viste det seg at det kanskje ikke var ”svenskesyrin”, men heller en nær slektning som er noe kraftigere i veksten og som har navnet filtslirekne *A. weyrichii*. Her til lands er den kjent forvilla et par steder i Hordaland. Uansett hvilken art det var, fin var den og har absolutt fortjent en plass i en kjøkkenhage.

Artsutvalget i den litt aparte kjøkkenhagen var altså en litt underlig blanding og bar tydelig preg av å være dyrka like mye til lyst som til nytte.

Jeg blei ganske raskt litt mindre hjelpsom med utpakkinga til campinghytta fordi bakafor støtteverk og klatretråder i kjøkkenhagen befant det seg et ørlite myrdrag hvor det sto flekkmarihand *Dactylorhiza maculata*, ymse starrarter, gulldusk *Lysimachia thyrsiflora*, myrhatt *Comarum palustre* og fullt opp av umiskjennelige myrkongler *Calla palustris* i sin fineste blomstring. Det

Filtslirekne *Aconogonon weyrichii*

Myrhatt *Comarum palustre*

Kjøkkenhagen

Flekkmarihand *Dactylorhiza maculata*

eneste jeg derfor raskt fikk pakka ut, var kameraet. Fuktigheten i myrdraget var ikke verre enn at jeg holdt meg relativt tørr på beina, selv om det altså var fuktig nok til at myrkongle kunne vise fram en liten, tett bestand.

Det varte en stund før jeg blei litt sosial igjen.

Litt om myrkongle

Myrkongle hører til i myrkonglefamilien *Araceae*, men navnet ”de kolbeblomstrete” har også vært i bruk. Familien skal ha bortimot 1800 arter, som er fordelt på omtrent 100 slekter (Nordhagen et al. Bd. 1, 1950).

Myrkongle *Calla palustris* i blomst

Slekta *Calla* har bare én art hos oss. Den er flerårig med skudd som har både vannrett og opprett vekst. Stengelblada har stilk, og nede har de både slire og slirehinne. Blomsterstanden er omslutta av et hjerteforma hylsterblad som har lys grønlige farge på utsida og er hvitt på innsida. Den kolbeforma blomsterstanden har mange blomster, som til vanlig har seks pollenbærere, men er uten kronblad. Blomstene har to stadier. I det hunlige stadiet er arra utvikla, mens støvknappene ikke har åpna seg. I det hanlige stadiet er arra inntørka og støvknappene har åpna seg. Imidlertid utvikles blomstene etter hvert nedafor, og dermed kan de øverste blomstene være mottagelige for støv fra de nederste blomstene. Fruktene likner på bær, som altså sitter i ei kolbeforma samling. De er oransje til røde av farge.

Lenge siden sist at jeg så den i blomst

Myrkongle har jeg et litt spesielt forhold til. Første gang jeg fikk se den var da jeg en sommerdag haika meg fram mot Kongsvinger radarstasjon i stram blågrå uniform "utlånt" av Det norske flyvåpen. Jeg skulle på den tida avtjene ni måneder av verneplikta som vingsoldat (en vinkel) og militærpoliti på det som gikk under navnet "radartoppen" (nå er stedet blitt fengsel) ved breddene av Glomma. Denne dagen var jeg på vei tilbake fra permisjon. Jeg rusla ofte i de tider langs veiene for å få gratis skyss, som så mange "lavtlønna" soldater den gangen. Fem kroner og femti øre dagen var dagslønna, nok til et smørbrød på kantina når dagens hovedrett i messa var under all kritikk. Dette var i 1966, altså noen år siden.

Et eller annet sted langs veien passerte jeg et myrdrag med noe en gryende amatørbotaniker aldri før hadde sett: Et hav av fint grønne blad med noen hvite flekker innimellom. Det blei stans i forsøket på å få en skyss. Ja, jeg tror jeg gikk glipp av flere potensielle "skyss-karer" som løfta foten fra gasspedalen og sakna farta. (Sånn var det bare, det å være soldat på landeveien den gangen.) Kanskje sakna de farta i undring over en vingsoldat som sto framoverlent i kanten av et fuktområde med en pinne i handa for å plukke noe ute i det våte? Ikke vet jeg, men jeg husker at jeg nådde brakka på "radartoppen" med sko som trengte en grundig skopuss da de endelig

tørka utpå kvelden.

Førstegangsopplevelser av denne typen fester seg i minnet.

Men tilbake til Läsjöfors og *missnen*, som den kalles på svensk. (Den ble kalt misne også noen steder i Norge tidligere.) Myrkongleblomstene vakte stille fryd hos forfatteren, og jeg tenkte lenge og vel på hvor jeg så arten sist i så fin blomst. Det husket jeg ikke da, for opplevelsen vingsoldaten hadde på 1960-tallet dukka opp igjen og igjen i minnet. Det var med den opplevelsen som med den første forelskelsen og det første keitete kysset.

Jeg er imidlertid ganske sikker på at jeg smilte godt da jeg blei ”sosial” med familien igjen.

Så var det Wille da, en liten digresjon

Jeg har etter hvert fått litt interesse for Wille, han presten i Sillejord som du som leser av *Listéra* sikkert har lagt merke til siden Seljords-presten har vært omtalt mange ganger av forfatteren. Nå skal det sies, før jeg tar fatt i Willes blomsternavn igjen, at jeg selvfølgelig har sett myrkongle mange ganger rundt om i vårt vidstrakte land etter turen mot Kongsvinger, men det blir likevel ikke det samme. Etter hvert som interessen uti etnobotanikken har økt de siste åra, er det blitt slik at navnesamlingene til Hans Jacob Wille, Capellan pro Persona i Sillejords Prestegield i 1786, har åpna for mye nytt kulturstoff.

På side 57 i nyutgaven av ”Sillejords Beskrivelse” (s. 107 i originalen) står det å lese:

Calla palustris,
BUTTEL=GRÆS, saa kaldet
fordi Frøe=Husene ligne en
Boutelje. Roden tygges her
mod Colica og Modersyge, i
Stedet for Ingefær, hvis Smag og
Bitterhed den efterligner.

I originalutgaven ser den samme teksten (s. 107) slik ut:

Calla palustris, Buttel-Græs, saa kaldet,
fordi Frøe=Husene ligne en Boutelje. Roden tyg-
ges her mod Colica og Modersyge, i Stedet for Inge-
fær, hvis Smag og Bitterhed den efterligner.

La oss nå først ta en titt på det lokalnavnet Wille bruker, *Buttel-Græs*. Det er nevnt hos Jenssen-Tusch (1867), *butelgras*, med både Wille, J.W. Hornemann og Aasen som kilder. Aasen (2006) har i sin tur Wille som opprinnelig kilde, noe som trolig også er tilfellet for Hornemann sin del.

Om *Buttel-Græs* skriver altså Wille at ”*Frøe-Husene kan ligne en Boutelje*”. Personlig kan jeg ikke se denne likheten! Derimot synes jeg at en tydelig kan se en slik likhet mellom fruktene hos en annen plante, nemlig gul nøkkerose (vannlilje) *Nuphar lutea*, og en ”*Boutelje*” eller kanskje snarere en karaffel.

Nå ender vi altså opp med noe helt annet enn Willes *Buttel-Græs* fordi mange andre botanikere nettopp peker på likheten mellom frukten

Gul nøkkerose *Nuphar lutea* Foto: NH

hos gul vannlilje og en ”*Boutelje*”, men sånn blir det bare.

Hos Stace (1997) finner vi følgende å lese om gul nøkkerose: ...; *ovary bottle-shaped*. Hos Fægri står det å lese: ... *fruktknuten som er mer krukkeformet*. Arbo Høeg nevner helt til slutt i kapittelet om vannliljene

Gul nøkkerose *Nuphar lutea* i frukt Foto: NH

at ”*Fruktene blir stundom beskrevet som butlar eller kolbur, mer spesifikt: Kjønnåse Vennesla.*”

Hos Wille finner vi ingenting om formen på frukten hos gul nøkkerose. Han har for øvrig ført den arten til slekta *Nymphaea*.

Lyttkens (1904-06) nevner at navnet *Seekanne* er brukt på tysk, og på svensk er navn som *åkanna*, *kanna* og *smörkannekopp* tatt med.

Dansken V. J. Brøndegård er likevel den som kan oppvise flest navn på gul nøkkerose (på dansk *åkande*) knytta til flasker, krukker og ”*bouteljer*”: *søkrukke*, *søkande*, *kællingskrus*, *vandkopper*, *kruskande*, *vandflaske*, *brændevinsflaske*, *åflaske* og altså *åkande*.

Brøndegård har også med masse spennende opplysninger om medisinsk bruk, men det skal jeg i denne sammenhengen la bli liggende.

Ut fra det som er nevnt her er det kanskje lett å være enig med meg om at Willes bruk av navnet en ”*Buttel-Græs*” ikke helt passer med virkeligheten. (Se ellers figurene!)

Luossastugan

Doggrose *Rosa glauca*

Engklokke *Campanula patula*

Kestina

Blomsterhagen ved Kestina

Eng med hvitbladtistel *Cirsium heterophyllum*

Eng med hvitbladtistel

Litt mer om vår Sverige-tur

Vår ferd videre på den svenske landsbygda gikk etter hvert innom steder vi har besøkt tidligere og som kan by en "botanisk turist" en og annen godbit.

Grangärde Finnmark (= svensk ord for Finnskog) i Dalarna har for eksempel mye å vise fram av kultur. Luossastugan i Skattlösberg var i noen år hjemmet for dikteren Dan Andersson. Her møter turistene fine og velpleide kulturmarker med blomsterenger og masser av doggrose *Rosa glauca* med sine blådogga, brune skudd og bladverk som er blågrønne til purpurfarga. Så blei det besøk på den gamle plassen Kestina, som i sin tid var bosted for Dans "faster" (tante) og er oppkalt

etter henne. Navnet er knyttet til flere av Dans noveller og dikt. Nå er det blitt en velstelt plass med bestemorsstauder av mange slag og bittesmå slåtteteiger med engklokke *Campanula patula* og hvitbladtistel *Cirsium heterophyllum*.

Blåmarimjelle *Melampyrum nemorosum*

Hengebru ved Dala-Floda

Alpeslirekne *Aconogonon alpinum*

Noe lenger mot vest i Dalarna kommer en til Dala-Floda i Gagnefs kommun (med smellemjelt *Astragalus penduliflorus*) der en kan passere Västerdalälven over ei stor trebru, den såkalte Floda Kyrkälvsbro eller bare Kyrkälvsbron. Her finnes små kaffetorp og gammel, rødmalt bebyggelse med vakker veikantflora med blåmarimjelle, ”natt och dag”, *Melampyrum nemorosum*, og her og der bed hvor alpeslirekne *Aconogonon alpinum* lener seg ut mot oss veifarende som trenger både en kaffekopp med dopp og noe vakkert å hvile øynene på.

Vi kom trygt hjem også fra dette årets radletur gjennom svenske bygder, der altså myrkonglene var et trivelig gjensyn for forfatteren.

Foto: NH = Norman Hagen

Litteratur:

- Høeg, Ove Arbo. 1976. *Planter og tradisjon*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Lyttkens, August. 1912–1915. *Svenska växtnamn*, bd. 3C. E.Fritzes Bokförlags AB, Stockholm.
- Stace, C. 1997. *New Flora of the British Isles*, 2. utgave. Cambridge University Press.
- Wille, H.J. 1786. *Beskrivelse over Sillejords Præstegield i Øvre-Tellemarken i Norge*. Gyldendals Forlag, ny utg. av Lokalhistorisk Forlag 1989.
- Aasen, Ivar. 2006. *Namnesamlingar av Ivar Aasen*. Redigert av Bondevik, Jarle, Nes, Oddvar og Aarset, Terje. Norsk bokreidingslag L/L, Bergen.

Fra nettet:

Beskrivelse over sillejords præstegield i Ovre-Tellemarken i ... https://books.google.no/books?id=B503AAAAYAAJ&printsec=frontcover&source=gbs_atb&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false Hans Jacob Wille - 1786 - Sillejord (Norway)

NOEN KARPLANTER OPPFØRT PÅ NORSK RØDLISTE 2015

Øystein Nilsen

Norsk rødliste for karplanter er en oversikt over planter som er vurdert å stå i fare for å dø ut i Norge. Rødlista for fastlands-Norge inneholder 377 arter.

Siden de første registreringene på 1800-tallet og fram til i dag er det funnet i alt 186 av rødlisteartene i Telemark. Mange registreringer er gamle og av arter som ikke er gjenfunnet i nyere tid.

Etter år 2000 er det registrert 147 ulike arter.

På TBF-møtet på Mule Varde i januar viste jeg bilder av noen rødlista arter funnet de siste par årene, og som jeg regnet med var interessante også for andre foreningsmedlemmer.

Funnene er presentert nedenfor – ikke alle er fra Telemark. Noen er nyfunn som jeg har kommet over rent tilfeldig, mens andre er gjenfunn av til dels gamle observasjoner.

Firling *Crassula aquatica* – fra Gorningen og Lakssjø i Siljan

Gorningen er et av de største vannene i Siljan og er en del av vassdraget som strekker seg fra Myklevann i nord og helt til Farris.

Gorningen med demningen i bakgrunnen

Bildet over er tatt i slutten av august 2019 og Gorningen hadde på det tidspunktet vært sterkt nedtappet i flere uker.

Området i forgrunnen på bildet ligger under vann ved normal vannstand. Som bildet viser har bakken fått en rødlig farge. Fargen

Firling *Crassula aquatica*

skyldes en enorm masseforekomst av "pusleplanten" firling *Crassula aquatica*.

Firling er ansett å være en truet art og er oppført på Norsk rødliste 2015 som sårbar (VU).

Ifølge Artskart ble firling registrert i Siljan allerede i 1953 av Finn Wischmann. Han skriver å ha gjort sine observasjoner i sørenden av Gorningen, men også i Lakssjø, som ligger en drøy kilometer lenger ned i vassdraget.

Lakssjø ble besøkt i september 2019 og det ble da funnet rikelig med firling nær utløpet av Kistefoss i nordenden av vannet, antakelig på samme sted hvor Wischmann gjorde sine observasjoner mer enn 65 år tidligere.

Firling – fra Lakssjø

Vasskryp *Lythrum portula* – i Siljan-vassdraget

Vasskryp anses som en truet art og er oppført på Norsk rødliste som sårbar (VU). Den tilhører kattehaleslekten. Vanlig kattehale er dens eneste "ville" slektning i Norge.

Utenom i Siljan er planten i

Telemark bare registrert fra Grumstadvannet i Bamble, siste gang i 1975, og fra Nordheimtjønnen i Nome i 1999, iflg Artskart.

Første registrering av vasskryp i Siljan skriver seg helt tilbake fra 1888, fra "Neset".

Vasskryp – fra småbåt-plassen ved Svartangveien

Vasskryp *Lythrum portula*

Neste registrering ble gjort av F. Wischmann i 1952. Han skriver å ha funnet vasskryp to steder i Oppdalsvann og i tillegg på "Neset". Oppdalsvann hører til samme

vassdrag, men ligger flere kilometer nord for Gorningen. "Neset" ligger der elva renner ut i Farris.

Høsten 2018 ble det funnet vasskryp flere steder langs elva mellom Lakssjø og Farris.

I 2019 dukket det opp vasskryp også i Gorningen.

Bildet er tatt nær demningen og viser vasskryp sammen med bl.a firling og småslirekne
Persicaria minor

Det er liten grunn til å tro at det ikke finnes både firling og vasskryp også andre steder i Gorningen enn på det svært begrensa området som ble undersøkt i 2019. Det vil heller ikke være noen overraskelse om det skulle vise seg fortsatt å finnes vasskryp i Oppdalsvann (jf. Wischmann) og kanskje også i andre deler av vassdraget nord for Gorningen.

Muserumpe *Myosurus minimus* – fra Røsaker i Skien

Muserumpe hører til soleiefamilien, men har ingen slektninger i Norge. Arten er truet og oppført på rødlista som sårbar (VU).

De aller fleste registreringer

av muserumpe i Telemark de siste 20 årene skriver seg fra Gjerpenshavna, et område bak Gjerpen kirke. Det pågår nå et omfattende anleggsarbeid på dette området, og det er nok et spørsmål om det vil finnes muserumpe der i fremtiden.

I 2017 kom jeg tilfeldig over en ganske stor forekomst av muserumpe på Røsaker, i en havnegang ikke så langt unna parkeringen til Vealøs,

Røsaker, funnsted for muserumpe

Muserumpe *Myosurus minimus*

ved Lensmannseter (bildet over). Forekomsten ble besøkt året etter av andre fra foreningen som da anslo bestanden til nær 1000 planter.

Muserumpe er en liten og anonym plante og er lett å overse om en ikke spesifikt leter etter den.

Det er ikke utenkelig at det finnes flere uoppdagede forekomster av muserumpe i området.

Sandfaks *Anisantha sterilis* – på Stathelle

Bildet under er fra rundkjøringen bak Kiwi-butikken på Stathelle.

Området med rødbrun farge består av grasen sandfaks *Anisantha sterilis*.

Stathelle, forekomst av sandfaks *Anisantha sterilis*.

I Norge antas sandfaks å være hjemlig bare på Rennesøy ved Stavanger. Arten er rødlistet som kritisk truet (CR), men

Sandfaks *Anisantha sterilis*

ifølge beskrivelsen er det bare tilstanden ved de hjemlige populasjonene som er tatt hensyn til i rødlistevurderingen.

Forekomsten på Stathelle må vel ha kommet med grasfrø en gang i tiden. Søk i Artskart viser at sandfaks er registrert på dette stedet tidligere, i 2009, og forekomsten synes følgelig å ha vært stabil i minst 10 år.

Gaffellurt *Logfia minima* – fra Tromøya ved Arendal

Bildet under viser gaffellurt *Logfia minima* som ble funnet på en vegskrent langs Ytre Revsandsveg på

Gaffellurt *Logfia minima*

Tromøya ved Arendal i juli 2019.

Arten er rødlistet som sterkt truet (EN).

I rødlistevurderingen står det at gaffellurt nå er kjent fra tre gjenværende lokaliteter i Norge: fra Oterøy ved Kragerø, fra Ålo i Søgne, og fra Hoveodden på Tromøya.

Funnstedet fra 2019 ligger på den andre siden av Hovekilen i forhold til den kjente forekomsten på Hoveodden.

Perleforglemmegei *Myosotis discolor* – Værvågen ved Mølen

Bildet under er fra Værvågen ved Mølen i Larvik. På området i forgrunnen sto det i mai 2018 et betydelig antall perleforglemmegei *Myosotis discolor*.

Perleforglemmegei *Myosotis discolor*

Perleforglemmegei er rødlistet som sterkt truet (EN). En ganske stor bestand av arten ble også funnet ved enden av Brunvallveien samme år, og det foreligger i tillegg noen spredte registreringer fra andre steder i Brunlanes.

I Telemark er arten ikke registrert siden 1958.

Noen rødlistearter fra Folldal

Folldal har en rik flora og er et eldorado for planteinteresserte. Flere sjeldne arter vokser langs hovedvegen gjennom kommunen, særlig i området rundt det lille tettstedet Dalholen, ikke langt fra Hjerkinns på Dovre. Fra Dalholen kan en også kjøre inn i praktfulle Einunndalen, hvorfra det er lett tilgang til flere kjente plantefjell som Råtåsjønosi og Steinhøi, og Knutshøene.

Dette er kjente områder også for alle TBF-medlemmene som deltok på sommerekursjonen til Hjerkinns i 2008. (Kanskje på tide med en ny tur?)

Vi besøker Folldal noen dager hver sommer. Det blir en del tid til botanisering, og jeg finner noe nytt og spennende hvert år.

Klåved *Myricaria germanica*

Klåved er en liten busk som i Folldal vokser i grusen langs elvene Folla og Grimse. Klåved er rødlistet

Klåved *Myricaria germanica*

som nær truet (NT). Den finnes ikke hos oss i Telemark, men er egentlig ganske vanlig langs elvene i Folldal. Bildet er tatt i juni sist sommer og viser klåved i blomst, noe jeg ikke har sett tidligere.

Smånøkkel *Androsace septentrionalis*

Smånøkkel er rødlistet som nær truet (NT).

Funn av smånøkkel i Folldal i juni 2019 viste seg ikke å være så spesielt som jeg først antok. Søk i Artskart viser at arten var registrert på samme stedet allerede i 1948, av Johannes Lid.

Smånøkkel er faktisk også registrert i Telemark, nærmere bestemt i Skien, i 1838 og i 1901.

Funnet i 1838 ble registrert av Mathias N. Blytt: se bildet til høyre.

Smånøkkel, Blytt 1838

Smånøkkel *Androsace septentrionalis*

Aursundløvetann *Taraxacum crocodes* – fra Dalholen

Aursundløvetann er en endemisk art for Skandinavia. Den finnes bare i Sverige og Norge.

Aursundløvetann *Taraxacum crocodes*

Aursundsløvetann *Taraxacum crocodes*

I svensk rødliste for 2015 er arten, *jemtlandsmaskros*, oppført som sårbar (VU) vurdert ut fra en svensk bestand anslått til omtrentlig 15 000 individer.

I Norge er aursundsløvetann rødlistet som sterkt truet (EN), og i vurderingen er det antatt at den norske bestanden ikke utgjør mer enn 250 individer. Arten forsvant fra Aursunden ved Røros i forbindelse med reguleringen av vannet, men har siden vært kjent fra Bøvertjønnan i Lom, og fra et sted i Grane i Nordland.

I forbindelse med arbeidet ved kartlegging av naturtyper i Folldal kommune i 2013 ble det funnet en til da ukjent forekomst av aursundsløvetann på ei myr inntil en gårdsveg i utkanten av Dalholen.

Bildene tok jeg da jeg besøkte myra noen år senere, og jeg talte mer enn 150 planter på området.

Det var traktorspor over myra, og den ene enden var benyttet til å deponere gårdsavfall.

Snøstjerneblom *Stellaria longipes* – på Søndre Knutshø, Oppdal kommune

I midten av juli 2018 tok jeg turen fra Kongsvoll fjellstue på Dovrefjell opp til toppen av Søndre Knutshø. Jeg har besøkt Knutshø-området en rekke ganger opp gjennom årene, men kan ikke huske å ha sett området så preget av tørke som denne gangen.

Stien går langs Blesarbekken som nå var nesten tørrlagt. Det var omtrent ikke en blomsterplante å se før jeg kom helt opp i skaret mellom Midtre og Søndre Knutshø.

Blesarbekken, juli 2018

Her var det tross tørken fortsatt fuktig enkelte steder, og jeg fant flere av fjellplantene som en normalt kan glede seg over i dette området. Flere er rødlistet, og er arter som iflg Artskart ikke er funnet i Telemark:

Snøsoleie *Ranunculus nivalis*, rødlistet som nær truet (NT)

Snøgras *Phippsia algida*, rødlistet som sårbar (VU)

Dvergssyre *Koenigia islandica*, rødlistet som nær truet (NT).

I rødlistevurderingen står det at dvergssyre har en spredt sirkumpolar utbredelse, men at planten også finnes helt sør i Sør-Amerika, i Chile og i Argentina!

Snøsoleie *Ranunculus nivalis*

Snøgras *Phippsia algida*

Dvergssyre *Koenigia islandica*

Dvergssyre *Koenigia islandica*

På topplatået på Søndre Knutshø, 1690 moh., var det aller meste visnet, bortsett fra ei lita grastue ca. 20 meter øst for toppvarden. Tua viste seg å inneholde fem eksemplarer av snøstjerneblom, tilsynelatende ganske uanfektet av tørken og den intense varmen. En av plantene var til og med i blomst – noe som sies å forekomme svært sjeldent.

Snøstjerneblom *Stellaria longipes*

Snøstjerneblom *Stellaria longipes* er rødlistet for fastlands-Norge som sterkt truet (EN). Ekspertkomiteen for karplanter begrunner rødliste-vurderingen med svært få forekomster med tilbakegang og få reproduserende individer.

I vurderingen vises det til at arten de siste 20 årene frem til 2018 er observert bare tre ganger i Sør-Norge, alle på Dovrefjell, en gang i 1999, i 2008 og i 2011.

Snøstjerneblom *Stellaria longipes*

Snøstjerneblom *Stellaria longipes*

Snøstjerneblom er knyttet til sene, våte snøleier som kan være utsatt for uttørking ved klimaendring, skriver komitéen.

Komitéen antar derfor at den sterke tilbakegangen vil fortsette med videre temperaturøkning.

I sin bok *Fjellplanter – Dovrefjell og Trollheimen* (se bokanmeldelse i *Blyttia* 1/2015) omtaler Arne Jakobsen snøstjerneblom som en av Norges mest sjeldne fjellplanter. Også Jakobsen nevner klimaendringer som sannsynlig grunn til artens tilbakegang.

Det var sju år siden forrige funnregistrering av denne arten. Ut fra beskrivelsen om å være knyttet til sene, våte snøleier og sårbar for temperaturøkning og uttørking, så var vel snøstjerneblom blant de artene en hadde minst grunn til å forvente å se her oppe denne spesielle sommeren 2018.

LÅRDALSÅI

Helge Kiland

Som mangeårig medlem av TBF fekk eg også med meg stykket om Lårdalsåi i siste nummer av *Listéra*. Der er det referert til ein rapport som eg var ansvarleg for og som eg laga for Faun naturforvaltning i 2013 på oppdrag frå Vest-Telemark kraftlag. Rapporten var laga etter retningsliner frå NVE for undersøking av biologisk mangfald. Forutan krav til innhald er det der også førespegla øvre grenser for kostnader og arbeidsomfang. Det gjer det som regel vanskeleg å nytte meir enn 1 dag til feltarbeid. Tida for oppdraget gjorde det derfor også vanskeleg å fange opp eventuelle førekomstar av systemmarihand på ein tilfredsstillande måte, noko som eg også har nemnt i rapporten. Men eg gjorde eit nytt søk etter systemmarihand i mai i år. Da fann eg ein stor førekomst på austsida av elva litt nord for Homme bru. Denne observasjonen blei da også registrert i Artskart. Førekomsten blir ikkje påverka av utbyggingsplanane.

Lårdal er utan tvil eit av dei mest interessante og artsrike områda i Telemark. Det ser ein mellom anna av alt det som er lagt inn i Artskart. Men få av observasjonane er direkte knytt til Lårdalsåi eller det området som blir påverka av utbyggingsplanane. Forutan sjølve vasstrengen gjeld dette traseen for

røyrsgata på vestsida av åa. Her er det eit fint kulturlandskap, men det er også eit område som blir gjødsla og bruka som vårbeite for sau og til grasproduksjon. Og da blir dessverre potensialet for systemmarihand og mange andre artar vesentleg redusert. I *Listéra* er den sterkt truga laven stuvkraterlav som er funnen oppunder fjellet på Nordre Homme nemnt. Det var i ein biotop som er ganske forskjellig og utan samband med det området som blir påverka ved utbygging av Lårdalsåi. Eg syntest derfor ikkje det var naturleg å nemne den i rapporten min.

I tillegg til karplantar, mosar og lav, og til ein viss grad også fuglar, er det i rapporten lagt mest vekt på søk etter spesielle naturtypar. Her registrerte eg bekkekløft nedanfor Homme bru. Om nokon del av åa også skulle ha vore registrert som fossesprøytsone er usikkert. Her la eg mellom anna vekt på om det fanst lungenever på grankvistar og bergveggar og at vassføringa er varierende. Det er alltid vanskeleg å vurdere verdien på ein naturtype, men eg trur det var rett å vurdere bekkekløfta for seg og ikkje trekke inn noko større bekkekløftsystem. Tokkeåi blir noko ganske anna.

Insektfaunaen er sjeldan noko tema

for biomangfaldrapportar. I Lårdal kan særleg solvende blomsterenger, gamle tre og edellauvskog vera gode insektbiotopar. I Faun undersøker me insektfaunaen i mange bekkar over store delar av landet, som del av arbeidet med klassifisering og verdisetjing av økologisk tilstand etter vassforskrifta. Det har me også gjort fleire stader i Tokke-Vinjevassdraget, og bortsett frå eit par lokalitetar i Akershus har me ikkje funne raudlista insektlarvar knytte til sjølve elvestrengen.

I rapporten er også omfanget og verknadene av utbyggingsplanane

vurdert. At ein kan grave røyrgata ned i kulturbeite og innmark vil utan tvil bidra til å redusere verknadene av utbygginga. Eg ser ikkje på dette som noko vesentleg forringing av kulturlandskapet i Lårdal. Såpass ærleg må ein vera, sjølv om også eg gjerne skulle ha sett Lårdalsåi urørt. Det er vanskeleg å bli oppfatta som nøytral når ein tek på seg slike oppdrag, og eg forstår at ein nyttar mange argument når ein brenn for ei sak. Men eg håpar på forståing for dei ulike rollene me får i slike saker.

Kilegrend, 22.12.2019.

PRESSEKLIPP TA 3. juni 2016

Hønehirsens spreier seg

UGRASVERSTING:

Det er sannsynleg at ugrasverstingen hønehirse kjem til å spreie seg til større område i Noreg, trur Vitskapskomiteen for mattryggleik (VKM).

Komiteen har på oppdrag frå Mattilsynet no vurdert risikoen og potensialet for spreining og skade frå den tropiske ugrasarten og slår fast at førekomsten i Noreg har auka mykje sidan slutten av 1980-talet. Særleg har ugraset vorte eit problem i Østfold, Vestfold og Buskerud. Vitskapskomiteen meiner all åker i låglandet i dei søraustre delane av Noreg kan vere utsett.

Hønehirsens, som på verdsbasis blir rekna som eitt av dei verste ugrasa, har komme til Noreg via importerte fuglefrø, prydplantar og kanskje óg med importert såkorn. I Noreg blir ugraset spreidd vidare i samband med flytting av jord, med jordbruks- og anleggsmaskiner, med frø frå foringsplassar for fuglar og med såkorn. Der hønehirsens får feste kan han redusere avlingane av korn, potetar og grønsaker mykje. Mattilsynet skal no vurdere eventuelle tiltak for å redusere utbreiinga og skadeomfanget av ugraset. NPK

”FLØY EN LITEN BLÅFUGL GJENNOM VINDU...” KAN DU SE FUGLENE?

Litt om gamle barneleker og etnobotanikk

Roger Halvorsen

Akeleie *Aquilegia vulgaris*

Akeleie *Aquilegia* er ei blomsterslekt i soleie-familien som har rundt 55–60 arter og et hav av kultivarer.

I middelalderen var akeleie ei viktig medisinplante og hørte hjemme i de gamle klosterhagene.

Det er nærmest opplest og vedtatt at den ikke er opprinnelig viltvoksende hos oss. Siden den er ganske vakker, blei den etter hvert et vanlig innslag i hager rundt om, og både fra klosterhagene og privathagene har den etter hvert funnet veien ut i det ”fri”. Nå finnes den viltvoksende mange steder i alle fall nord til Nordland. Den trives helst i litt åpen skog og kratt.

Noen steder der jordsmonnet er godt egnet, for eksempel på kalkområder, kan den være ganske vanlig.

Som medisinplante blei akeleie anbefalt av Linné som medisin mot

en rekke sykdommer, og det er få legeplanter han har berømmet mer enn denne. Han skriver blant annet:

”Frön fördriver kopporna, öppnar gångarna för gulsot, tar bort skabb hos barn och mycket annat, men alltför stora doser föreskrivna av kloke kärringar har jag sett döda de små.”

Brøndegaard (1979) forteller også om en mengde sykdommer og plager der akeleie skulle være et godt botemiddel. Han refererer til en Henrik (Henrick) Smid som levde på 1500-tallet og som utga flere legebøker. Han skrev for eksempel om vinavkok på rota som skulle

...drikkes for indre kvæstelser og bylder, åndenød, vattersot, lungesår, blodspytning, koldfeber (malaria).

Knust akeleierot skulle også kunne

....indtages med drik mod tarmvrid, blandet med safran for gulsot, åbner leveren; destilledet vand af blomsterne drikkes for indre bylder, uddriver gift;...

samt en hel rekke av andre kurer mot de merkeligste lidelser.

En av Jomfru Marias blomster

Mange planter i den nordiske floraen har fått navnet sitt knytta til Jomfru Maria, kanskje særlig på svensk. Jeg kan nevne i fleng Jomfru Maria nøklebånd (-blom), på svensk *Jungfru Marie nyckelknippa* (-band) og *Jungfru Marie nycklar*. I Älvdalen blei den kalt *marijbliåmmän*. På dansk hadde den flere steder navnet

Vor Frues nøglebånd.

Andre arter knytta til Jomfru Maria er for eksempel på svensk *Jungfru Marie sänghalm* og *jungfruris* om gulmaure (*Galium verum*). På norsk har vi Marikåpe og Maristakk (på svensk *Jungfru Marie kåpa*), *Jomfru Maria gullsko* (tiriltunge), orkidéen *Marisko* (svensk *Jungfru Marie sko*) og *maritistel*.

Akeleie er også ifølge Eva Burman (1989) blitt ”helliget” Jomfru Maria ved at den mange steder i Sverige blei kalt *Vår Frus handskar*, et navn som også er kjent fra Danmark, *Vor Frues handsker* (Brøndegaard 1979). *Vår Frue / Vår Fru* er et mye brukt navn på Jomfru Maria. I tidligere tider var det skjønnehetsgudinnen Frøya og alvene som fikk æren av at akeleie blei helliget dem, og på tysk blei den derfor kalt *Handschuh der Frigga* (Frøyas hanske), *Elfenschuh* (alvesko) og *Elfenhandschuh* (alvehanske). Med kristendommens inntog blei dette altså til *Unser lieben Frau Handschuh* eller om en vil Vår kjære frues hanske.

Uti vår hage där växa blå bär

Slik begynner den kjente gotlandske folkevisa med en gammel melodi fra rundt 1600-tallet ifølge noen kilder. I refrenget heter det:

*Kom liljor och akvileja,
kom rosor och salivia,
kom ljuva krusmynta,
kom hjärtansfröjd.*

Det er blitt meg fortalt at ”blå bär” i denne sammenhengen ikke er

ment våre norske blåbær *Vaccinium myrtillus*, men at det skal være et lokalt navn på blåbringeblær *Rubus caesius* som i dag er best kjent på Gotland under navnet *psalmbär* og er fast tilbehør til *saffranspannkaka*.

Litt om botanikken omkring akeleier og om etnobotanikken

Botanikkprofessor Knut Fægri forteller om blomsten i sitt verk *Norges planter* at den har fem ”indre blomsterdekkblader”, blader vi oftest betrakter som kronblader, og at de er ”kremmerhusformede og forlenget til lange honningsporer (honingblad). Disse stikker ut mellom de ytre begerbladene”. Blomstene henger, og honningsporene vender oppover. Blomsten likner derfor fem fugler som sitter rundt et kar og drikker.

Ove Arbo Høeg og Helga Hjort skriver om ”småfuglene” og akeleie *Aquilegia vulgaris* i *Barkebåt og kongleku*. Boka handler om barneleker og blomster, og forfatterne forteller at barn gjerne plukka blomsten fra hverandre for å ”leke” med de små fuglefigurene som en tydelig kan se på bildet av blomsten. (PS: Boka kan virkelig anbefales!)

En liten forklaring på navnet

Betydningen av det

vitenskapelige slektsnavnet *Aquilegia* er usikker. Det er et navn som ble brukt av Hildegardis de Pinguia. Hun var abbedisse i et kloster i Bingen i Tyskland og døde i 1179. Ifølge Fægri skal dette middelaldernavnet komme av det latinske *aquila* som betyr ørn, men han nevner samtidig at forbindelsen er tvilsom. Jens Corneliuson nevner i sin bok *Växternas namn* at *aquilegia* er seinlatin. Det skal bety ”vannsamlede” av *aqua* (=vann) og *legere* (=samle), men han skriver òg at denne påstanden også er usikker.

Her ser vi tydelig ”duene” som sitter i ring omkring drikkekaret.

Han viser til en Wittstein som oppgir at betydningen er, som Fægri skriver, ”ørn”. Wittstein hevder at dette henger sammen med at blomsten har en viss likhet med et ørnenebb.

Eva Burman (se over) skriver imidlertid at blomsten opprinnelig blei kalt *alleluja*, men at under opplysningstida blei alle navn med religiøs tilknytning rensa bort, og navnet blei forandra til *Aquilina* fordi den spisse honningsporen likner nebbet på en ørn. *Aquilina* blei så til det latinske *Aquilegia* og videre til norsk *akeleie* (og svensk *akleja*).

I boka *A gardener's dictionary of plant names* (1972) nevner forfatteren Smith at blomsterformen også gir ei forklaring på det engelske navnet på akeleie: *columbine* (=due). Dette begrunnes med det ”krumma nebbet”, det vil si den spisse nebbliknende formen på toppen av honningspora.

Hele blomsten kan, som nevnt over, likne på fem fugler, i dette tilfellet duer, som sitter oppreist rundt et drikkekar og drikker. Derav det engelske navnet *columbine* på planta. (Se fig. på forrige side)

Nå opptrer vår ”hjemlige” akeleie i flere fargevarianter; blå, rosa, hvit og mørk fiolett.

Her er en annen av de mange artene av akeleie: *Aquilegia canadensis*, som har en litt annen form på ”fuglene”? Fuglene her likner kanskje mer på langhalsa traner?

PS

Valg av overskriften ”Fløy en liten blåfugl gjennom vindu” henger sammen med at våre hjemlige ”ville” akeleier vanligvis er blå, og siden ”fuglene” i blomsten er brukt i lek (kanskje vi heller burde kalle det ”observasjons-lek”) er det fort gjort å komme på tanken med strofen i den kjente barnevisa med samme tittel:

*Fløy en liten blåfugl, gjennom vindu
gjennom vindu, gjennom vindu
Fløy en liten blåfugl, gjennom vindu
– en dag i mai*

Aquilegia fragrans. Her ser vi en annen form på blomsten der fuglene nærmest er i ferd med å lette. Det er nesten så en kan gjøre en liten omskrivning av Vera Lynns kjente sang og la det bli slik:

*There'll be "white doves" over
the green fields with clover,
tomorrow when the spring is here.*

Litteratur

- Brøndegård, V.J. 1979. *Folk og flora*, b.2. Rosenkilde og Bagger.
 Burman, E. & Eriksson, H. 1989. *Mariablomster*. Rabén & Sjögren.
 Corneliussen, J. 1997. *Växternas namn*. Wahlström & Widstrand.
 Fægri, K. 1970. *Norges planter*. J.W.Cappelens Forlag AS. Oslo.
 Høeg, O.A. & Hjort, H. 1991. *Barkebåt og kongleku*. Universitetsforlaget.
 Lid, J. & Lid, D.T. 2004. *Norsk flora*, 7. utg. v/Reidar Elven. Det Norske Samlaget, Oslo.
 Smith, A.W. 1972. *A gardener's dictionary of plant names*. Cassel, London.

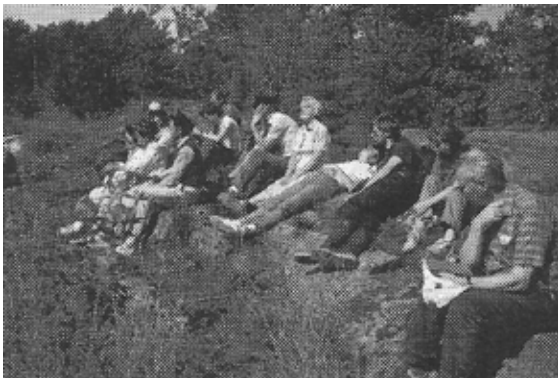
(Deler av denne artikkelen er tidligere publisert i Rogalandsavdelingens tidsskrift *Grobladet*.)

Listéra for 20 år siden

20 ÅR MED TBF

Tekst og bilder av Liv Schiemann

TBFs 10 års-jubileum ble feiret stort den 23. november 1990 på Jarseng. Og neste gang, når foreningen blir 25 år, skal det bli fest igjen, det har styret lovet, men jeg følte at en liten tenkepause underveis måtte være på sin plass, nå etter 20 år.

Fra turen til Skåtøy i 1987

Minnene strømmer på! Öland, Gotland, Rondane, Dovre, Knutshø, Svenner fyr, Bornholm, Fyn, Sønderjylland, sydøstre Skåne osv. osv. ... Har vi utforsket alt på disse ekskursjonene? Å nei, vi kan nok holde på i mange, mange år til!

Å bla gjennom alle årsrapportene er en ren fornøyelse! De viser et utrolig variert tilbud av foredrag, turer, ekskursjoner og aktiviteter. Jeg håper inderlig at dere har tatt vare på alle. De utstråler vår felles botaniske

interesse og engasjement i å spre kunnskaper om planteverdenens "undre" til så mange som mulig. Jeg har bevisst valgt ordet "under", siden jeg ser på plantene som levende vesener - ikke plukk dem, ikke riv av greiner av seljen til våren, ikke plukk de første blåveis du ser. Vær ærbødig overfor naturen. Jeg føler angst - plantene kan ikke forsvare seg, de er prisgitt menneskene. At vi bruker naturen for å overleve, det har jeg selvfølgelig ikke noe imot, men å drepe planter bare av ren egoisme, det burde ikke forekomme. Plantene har sin livsrytme, la dem få lov å leve dette livet fullt ut.

Og dette: Vi har beskrevet naturen, vi har satt navn på alt, men dens innerste vesen kan vi knapt nok ane. Dette uforklarlige er for meg det helt store ved naturen. Jeg tar avstand fra dem som vil manipulere naturen, fra dem som ikke ser hemninger i å bruke naturens genomer.

Vi får håpe at *Listera cordata* - her bare nevnt som et eksempel - får lov å leve i fred!

NB: På årsmøtet i 1982 ble det stadfestet at småtveblad, *Listera cordata*, skal være foreningens symbol/emblem, og i dag er vel alle fortrolige med vårt lille emblem. Mon tro om alle har opplevd

planten ute i naturen på sitt naturlige levested?

I årsrapporten for 1985 kan vi lese at arbeidet med "Floraatlas for Telemark" er kommet i godt gjenge. Og da tenkte jeg: Kan vi ikke nå, i år 2000, være litt stolte over det som foreligger?

Foreningens medlemmer kan se tilbake på et utall av turer som har blitt arrangert fra slutten av april til ut i september måned i alle år. Husker dere den annonserte blåveisblomstringsturen 28. april 1985 som det ikke ble noe av på grunn av det kraftige snøfallet natten før?

Myrflangre fra Rogaland

For mitt vedkommende er det tre turer, ved siden av denne ikke-turen, som jeg minnes spesielt godt. Juni 1991 var en liten flokk i Kviteseid og fikk oppleve gleden over å se store forekomster av finnmarkspors der

blomstringen var på sitt fineste; og parasollmosen gjorde at tilbaketuren tok lenger tid enn planlagt!

Og så den uforglemmelige turen til Rogaland 1985, der myrflangrelokaliteten (bare innvidde vet hvor den er) ble høydepunktet for meg: En stor bestand på en liten plett på vår jord!

Med den dype gleden dukket samtidig en angst opp, angsten for hva som vil skje når/hvis grådige mennesker vil ta i bruk området til sine formål. Glede over å ha funnet noe og sorg over å kunne miste det igjen, det føler jeg ofte når jeg er ute i naturen.

"Evig eies kun det tapte." På Dovreturen 1984 fant vi norsk malurt. For en opplevelse! Jeg tok mange bilder, men dessverre kom denne filmen aldri tilbake til mine hender, den gikk tapt underveis. Slikt skjer jo fra tid til annen, men minnene er det ingen som kan ta ifra meg.

Den første våren, mai 1980 sammen med en flokk nye mennesker ble en fantastisk fin start for meg, og etter denne turen ble det mange, mange flere. Den 1. mai 1999 var TBF på tur med utgangspunkt på Lensmannsseter, hvorfra turen gikk sørover oppe langs Gjerpensdalen i strålende vårvær. Begeistring over alt det fine vi så, var like stor som i 1980! Igjen gledet vi oss med hele vårt hjerte (og kanskje også forstanden) over blåveis og hvitveis, *Daphne mezereum* og flotte moskusurt med fuglesangen som akkompagnement.

I juni 1981 på Sandøya utenfor Brevik så jeg for første gang olavsstake. Neste gang dere ser planten, legg dere ned og se blomsten inn i øynene og fornem hva den har å gi dere.

På turen til Homborsund 20. mai 1982 fant vi narmarihand rett ved kanten ut mot havet. En uforglemmelig opplevelse.

I turrapporten kunne vi etterpå lese:

Narmarihand fra Homborsund

Det ble ny mat og "andakt" ved disse praktfulle blomstene som i alle henseende bør stå i fred på sørlandskysten hvor arten har sine eneste fåtallige forekomster i Norge.

April 1984 gikk årets første vårtur til Seivall ved kysten vår, og jeg husker at vi ble spesielt opptatt av blå, røde og hvite blåveis om hverandre langs stien!

Det er ikke alltid blomsterplantene som imponerer. På turen i mai 1985 ble vi opptatt av en stor strutsevingbestand - noe så fint! Og i 1987 var det en representant for starrfamilien som ble beundret, nemlig dronningstarr.

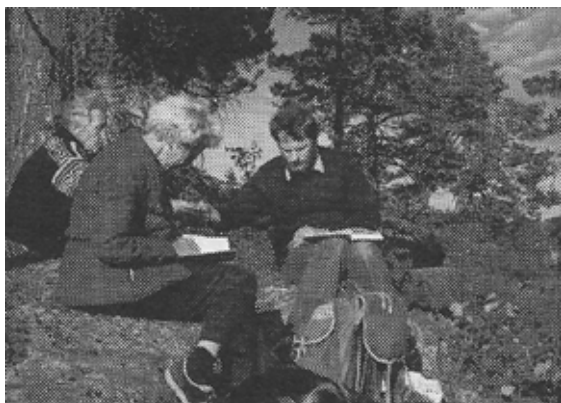
Julemøtene gjennom alle år, alltid vellykket! Vi får innfridd våre forventninger, koser oss med velkomstgløggen og håndlaget julepynt rundt omkring på bordene.

Vinterhalvåret er tiden for innemøter, foredrag og sosialt samvær. Fra nært og fjernt kommer foredragsholdere. TBFs gjestebok kan fortelle om dem alle opp gjennom årene. To vil jeg nevne spesielt, nemlig Inger Nordal (Oslo) som besøkte foreningen med afrikanske liljer i 1986, da vi hadde årsmøtet i Brevik, og igjen i 1993, da med fjellflora og plantegeografi. I desember 1988 var Klaus Høiland (Oslo) på besøk med "Julegran og fluesopp".

Og takk til alle våre medlemmer med fotoapparat som viktigste attributt! Gjennom alle årene har de bidratt med å formidle inntrykkene sine fra ekskursjonene, eller de har brukt bildene til å lage interessante foredrag rundt et eller annet i botanikken, om det nå dreier seg om kulturhistorie, gudelære, malerkunsten, fargene på plantene eller ...

Johan Dyrings ”Flora grenmar-ensis” fra 1911 har vært en inspirasjonskilde for mange medlemmer på turene rundt omkring i Telemark. Til stadighet refereres til denne floraen.

Vi har hørt om plantelivet utenfor Telemark også, utenfor Norge, for eksempel fra Bornholm, og enda lenger sørover, fra Italia og Kreta, helt fra Nord-Amerika, Asia og Sør-Afrika. Alle disse foredragene har vært en berikelse for forståelsen av plantelivet på kloden vår, og de har vært med på å finne nye reisemål for hver og en som farer rundt på egen hånd.

Fra turen til Gjerstad i 1982

I framtiden har jeg håp om å oppleve huldreblomsten. Alle vet jo at huldra er det ikke så lett å få øye på, men en eller annen gang vil jeg nok lykkes. I august 1987 lette en liten gruppe medlemmer ved Langangen, Eidanger, etter huldreblomsten på et sted der den kunne/skulle være. Uten resultat, men lengselen etter å se *Epipogium* i blomst, har jeg hatt

siden den gangen. Er det ikke deilig å ha ønsker?

Jeg er klar over at det er så utrolig mye jeg ikke har tatt med, men så blir TBF vel feiret stort når foreningen har holdt det gående i 25 år!

Vi har plass til mange flere medlemmer som kan ha forskjellige interesser, bare de er glad i plantene, blomstene, moser, bregner eller sopp, at de liker å gå i naturen sammen med likesinnete eller at de er opptatt av plantefotografering.

Helt fra begynnelsen av har vi vært en fin gjeng botanisk interesserte amatører som stortrives sammen også etter 20 år. Er det noe rart i det? TBF, Telemark Botaniske Forening, ble stiftet 17. april 1980 i Porsgrunn av en flokk botanisk interesserte personer i Telemark, og et interimsstyre ble etablert. Vi som var så heldige å være med helt fra starten av, vil vel neppe glemme den kvelden! Foreningens første ordinære årsmøte ble holdt 27. november 1980 på Heistad skole i Porsgrunn. Så begynte foreningen å vokse og fra 1988 av er vi tilsluttet Norsk Botanisk Forening som en regionsavdeling, nemlig Telemarksavdelingen.

Og helt fra begynnelsen av har ordene fra årsmøtet 1981 hatt gyldighet: ”Etter møtet ble det servert kaffe og hjemmebakst mens praten gikk livlig videre.” Både sjel og kropp fikk sitt! Jeg tror de fleste er enige med meg i dette: I alle år har vi hatt et hyggelig sosialt miljø.

I den første årsrapporten fra styret i TBF står det, jeg siterer:

... i foreningens virke det første året, vil vi uttrykke håp om at den gode tonen som har preget forholdet medlemmene imellom fortsatt vil holde seg levende, og at foreningens arbeid fortsatt kan holdes på et plan hvor flest mulige kan få føle seg hjemme og få virke slik at det botaniske arbeidet i fylket kan vokse og være til glede for hver enkelt.

Ja, slik har det nå vært i 20 år! Men nå er det kanskje på tide å se framover, forandre litt både på det ene og det andre, eller ikke? Kan vi fornye foreningen? Hvordan skal vi få tak i alle de unge som er interesserte i å være med i et botanisk fellesskap? Kanskje blir folk skremt av de vitenskapelige botaniske navnene? Men disse er da ikke så viktige som folk flest tror! Eller?!

Siste gang jeg så et foredrag med

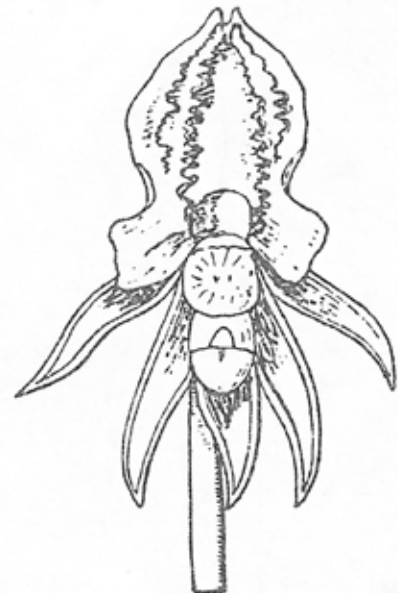

Miranda Bødikers vakre tegninger av huldreblomstene fra Nordhagens flora

mange fine bilder tenkte jeg: Bare nyt! Ikke tenk på navnene! Plantene i seg selv er viktigst, ikke navnene, de er der jo bare for systematikerne som vil holde orden på mangfoldet! Men stopp, det er ikke fullt så enkelt:

Navnene etter Linnés binære nomenklatur setter artene inn i en større sammenheng både biologisk og kulturhistorisk, og har man først fått øynene opp for disse sidene, så kan det faktisk bli ganske artig med alle disse fremmedartete ordene. På denne måten kan vi få mye nyttig kunnskap som en berikelse for hver og en.

Jeg ser fram til fortsatt glede og inspirasjon i den livskraftige foreningen TBF.

Nabolagets ville vekster:

HEGG

Anders Often

Hegg er “mitt” tre! Dette eneste boreale treslaget med blomsterklaser som var det en robinia eller gullregn. Intet å si på bjørk eller or eller furu og gran. Men hegg er det ikke. Bare rogn kan “matche”. Men dinglende klaser og bær som smaker marsipan har nå ikke rogn, da.

Min bestefar og navnebror Anders Müller (1897-1975, se under **Kilder**) på småbruket Glomstad, på Steinmoen, Alvdal, var glad i blomster. Og lengst ut på Follmoen, den vestre delen av den smale, flate og flomutsatte teigen mellom elvene Glomma og Folla som var hans verden, var det en havnehage for vær – altså hann-sauen. Her var det natureng og spredt dunbjørk og hegg. Og hit ut kan jeg så vidt huske at jeg og bestefar gikk for å se på blomster. Slik jeg husker det – blomstret heggen. Og han plukket en bukett til meg. Og vi gikk helt ut på flommarkene langs Folla. Og der vokste duggpil *Salix daphnoides* – som han også viste meg. Kanskje husker jeg feil, og at det var slik at jeg oppdaget treet selv – noen år senere – og syntes dette var et spesielt tre.

Det tradisjonelle prydtreet

Men uansett – hegg *Prunus padus* coll! Tradisjonelt har det vært hegg og rogn som har vært prydtreene

i Innlands-Norge. Plantet sammen med rogn på setre og tun i Innlands-Norge hvor det ikke var svært mange arter å velge mellom. Og heggens hvite masseblomstring langs elver og i kant av fuktmark har vært et høyt verdsatt forsommertegn. Litt som de skirgrønne bjørkebladene i andre halvdel av mai bar bud om sommer, så var heggeblomstringen nærmere St. Hans forsommerens vidunder. Det dufter ikke godt av hegg. Det

Hegg *Prunus padus*. Foto: Kristin SteinegerVigander

lukter katterpiss. Likevel ville mor ta inn en bukett. Selv om den heller ikke stod så lenge. Det drysset raskt hvite kronblad ned på den lyse duken. Men hun likte å pynte med den. Kanskje med litt gul løvetann stukket innimellom.

Og siden har jeg likt hegg. Likt blomstene. Likt de snerpende bærene på tidlig ettersommer. Likt heggebær-likør – som vi også lagde. Likt heggens fine høstfarger om høsten. Likt det når heggen har vært renspest av heggspinnmøll *Yponomeuta evonymella* og hele trær har vært som pakket inn i

Heggspinnmøll *Yponomeuta evonymella*
Foto: Hilde Aaseth

tynn lerrettsduk. Ikke bra for treet selvfølgelig, men et spooky, nesten overnaturlig syn.

Hegg i vid forstand finnes i omtrent hele Norge. Den inngår i det vi kaller gråor-heggeskog. Men er knapt så dominerende som gråor. Men den står der innimellom. Og hegg kan også vokse tørt. Og den kan

vokse som enkeltrær ganske høyt til fjells, opp til 1270 meter over havet i Nore og Uvdal. Og ute på de ytterste skjær.

To underarter

Som hos flere andre boreale treslag er det to underarter av hegg i Fennoskandia. Det er vanlig hegg *P. p. ssp. padus* som er klart vanligst og som vokser i hele Norge helt til Finnmark. Og så er det fjellhegg *P. p. ssp. borealis* som har en nordøstlig utbredelse. Lids flora (2005) oppgir dog at dette taksonet er funnet spredt i fjellkjeden, faktisk helt sør til Sirdal.

Selv synes jeg det kan være vanskelig å skille de to underartene. Som skillekarakterer bruker Lids flora (og *Flora Europaea*) at fjellhegg skal ha blad som er hårete både på og mellom nervene, mens vanlig hegg har bladundersider som er snaue, eller hårete bare på nervene. Steinkjernen har lave ribber hos vanlig hegg, mens disse er utydelige eller mangler hos fjellhegg.

Et dårlig heggeminne

Jeg har mange gode minner knyttet til hegg. Men også ett svært dårlig minne. Det er fra 1978 – eller var det 1977? Er litt usikker. Det var den gangen det var Kjurrudalsstevne oppe i en av sidedalene til Dalsbygda. Dette var en legendarisk sommerfest og kulturarrangement, men som etter hvert utartet til flatfyll og opphørte.

Jeg skulle opp dit med noen kamerater, men hadde ikke noe å

drikke på, så jeg rippet med meg ei helflaske med heggebærlikør fra mor mi. Drakk det meste av denne i løpet av kvelden og spydde som en gris hele natta. Etter dette har jeg hatt et litt vanskelig forhold til hegg.

Frøken Hegg...ååå kjære mor!

jeg liker hegg

jeg drømmer hegg, de bursdagskake, kremtopphvite lange

blomsterklaser de som peker noe opp

med tyve, tredve blomster som de dufter

tidlig sommer, mai kattepiss og russ jeg knekker lett, en liten gren

Den sier sukk, forsiktig vrir nå Frøken Hegg sin unge, spreke kropp

Hun er en maisløret blussende og lykk'lig russ

men også mørk, ja kanskje ond – jeg vet

jeg vet hun gjemmer gift i vakre kropp

Hun lurar ikke meg, en svært forsiktig duft av blåsyre det bølger opp fra brudd
nå prøve, være streng – se opp på Frøken Hegg

Vil vite mer om denne maibrudens mørke hemmelighet

...men nei – hun slipper bare ti-tolv uskyldrene, hvite kronblad ned på meg

Og jeg må røske løs én klase, flere klaser

stirre inn i hennes gule, midtens øyne

la meg dypt forføre – vite

Hun vil vinne – snart bedøve

og til høsten, by fram

glinsende og storbysvarte, helt perfekte

bollerunde frukter jeg må plukke, suge – safte

i min munn

Da snurper den. Den vrir seg, i en maktesløs ekstase – vente, vente, vente

Til Fru-frøken Hegg. Hun lar meg slippe løs

Det er et tre. Et tre med dype mandelkrefte

Kilder

Often, A. 2009. Bestefar på Glomstad. *Årbok for Nord-Østerdalen 2009*: 32-38.

Perler i telemarksfloraen

BLOMSTER FRA BARNDOMMENS RIKE

Tenk, fuglereir bare 600 meter hjemmefra

Roger Halvorsen

Som det sikkert er kjent blant mange av leserne, har jeg vokst opp og som barn fått mye av min tidlige ”botanikerutdanning” i Hellåsen på nordsida av ”Dar’n” (Dalen Portland-Cementfabrik ved Brevik), skogsteigen som blei naturreservat for få år siden.

Jeg tør påstå at jeg gjennom hele oppveksten lærte Hellås å kjenne som et vakkert naturområde med et fantastisk biomangfold. Hit la TBF sin andre foreningstur der flere av de medlemmene som har fulgt TBF lengst, møtte opp. Det var i 1981.

Jeg trodde i alle år at jeg kjente området like godt som min egen bukselomme. Men ofte er det slik at det plutselig kan dukke opp nye og ukjente forekomster av sjeldne planter. Jeg visste om de beste ”smultronställen” for å plukke markjordbær *Fragaria vesca*. Jeg kjente de hemmelige stedene der vi kunne finne de første flueblomstene *Ophrys insectifera* før de andre i nabolaget. Jeg lærte å kjenne hvitrot *Laserpitium latifolium* og fant de få velduftende ”hyasintene”, nattfiolene *Platanthera*, før alle andre. En liten flekk med legevintergrønn *Pyrola rotundifolia* var også min lille private hemmelighet. Først i voksen alder fant jeg forekomster av krusfrø

Selinum carvifolia i kalkfuruslogen her.

Men så en dag kom sjokket for en som trodde seg lommekjent i sin ”barndoms grønne dal”. ”Har du sett fuglereir i Hellåsen, Roger?” var spørsmålet fra min venn Øyvind Skauli. Det hadde jeg altså ikke! Året etter at TBF var stiftet, i 1981, hadde Øyvind vandret rundt i et hav av konvaler nede ved det vi kalte ”sveitserboligen” som tilhørte Ørvik gård, og funnet denne underlige orkidéen (*Neottia nidus-avis*) som helt mangler klorofyll: ikke bare ett eksemplar, men ei lita gruppe. Han fant den i ”min barndomsskog”, rundt 600 meter fra der min ”barndomsbase”, et gammelt, lite skipperhus, sto. Det var reint ut utrolig.

I åra som fulgte, var jeg der hver forsommer for å ”hilse på”. Også grunneieren var innom for å se på vidunderet. Særlig mange kjente voksesteder har denne arten ikke i Grenland, nei, ikke i Telemark i det hele tatt.

Så et år var den borte, like plutselig som den dukket opp. Nå er det visst på tide å ta turen dit igjen for å se etter den. Den har visstnok den slette vanen å holde seg ”i jorda” i perioder, for så å dukke opp igjen.

Fuglereir *Neottia nidus-avis*, Dammane, Brevik, 12.06.2005. Foto: Norman Hagen

PÅ LAVTUR I DRANGEDAL

Kristin Steineger Vigander

Norsk Lavforening er den yngste av grunnorganisasjonene til Norsk Botanisk Forening. Lavforeningen ble opprettet i 2019, og da de annonserte at de skulle arrangere sin første tur 11.-13. oktober 2019, ble jeg interessert: Det er vel bare rett og rimelig at representanter fra hovedstyret deltar når foreningen arrangerer sin aller første tur?

Så jeg meldte meg på, og tok den 3 timer lange bilturen til Gautefall Skisenter for å lære litt om lav.

Deltakerlisten telte 18 personer, og de hadde leid to store leiligheter i tilknytning til Gautefall Skisenter.

Jeg ankom litt tidlig og koste meg alene i den ene leiligheten i flere timer før de andre deltakerne dukket opp en etter en. Det ble til og med tid til et deilig varmt bad i det store

badekaret i leiligheten. Etter hvert ble stuebordet fylt opp med poser og esker fulle av sopp som skulle bestemmes, og da Geir Gaarder ankom, ble det god hjelp å få til bestemmelser.

Jeg var spent på hvordan turene skulle legges opp. Fikk en liten mistanke om at her var det mange solo-eksperter som hadde lyst til å gå sin egen tur og utforske områdene, og at det ikke ville bli så lett å få hjelp til å notere og ta bilder av arter på turen. Dette fikk jeg bekreftet av Geir, som sa klart ifra at jeg heller burde henge meg på en av de flinke jentene i foreningen.

Jeg tenkte at det ville bli en utfordring å være litt strategisk og ”henge seg på” riktig person slik at det kunne bli noe utbytte også for

en lav-ukyndig person. Ville jeg få noe utbytte av turen? Kunne jeg lære noe?

Turen gikk til Asgjerdstigfjellet naturreservat, et område med rik edelløvsog, rasmarsklindeskog, lavurtgranskog, lavurtblandingskog samt en rik forekomst av barlind.

Et område med gammel eikeskog ble valgt ut. Her kunne det finnes sjeldne, truede lav-arter samt vedboende sopp knyttet til eik. Lavurteikeskog er en naturtype som nær truet (NT).

Jeg oppfattet snart at en sånn tur egentlig ikke passet så godt for en eldre dame som begynner å få dårlige knær, men tenkte at strabasiøse klatreturer faktisk ville gjøre godt for kroppen, og gjorde mitt beste for å henge med. Det skulle vise seg at Geir var adskillig mer villig til å lære bort enn han hadde gitt uttrykk for kvelden før, og i det hele tatt var dette absolutt en gjeng med kunnskapsrike personer som var svært hyggelige og omsorgsfulle å gå på tur med.

For en som er så lav-ukyndig som meg (noen skal jo være det også), er alt nytt og interessant. Og det første jeg fikk bilde av var bleiktjafs *Evernia prunastri*, en lav som tilhører familien *Parmeliaceae* i kantlavordenen *Lecanorales*. Et annet navn på bleiktjafs er "eikemose".

Bleiktjafs har en sterk duft når den blir tørket, og laven blir anvendt i parfymeindustrien på grunn av sin

Bleiktjafs *Evernia prunastri*

sterke aroma og fordi den inneholder stoffer som kan binde luktstoffene i parfymen. Den inneholder også lavsyrer som har vist seg å hemme tuberkelbasillen.

Cladonia (begerlav) er en gruppe lav jeg hadde hørt om før, disse også i kantlavordenen, og på turen fant jeg tre arter: Fnaslav *Cladonia squamosa*, gaffellav *C. furcata* og narreskjell *C. turgida*.

Fnaslav finnes i hele landet og vokser på bakken, over jord eller blant mose på berg og på morken ved.

Den er buskformet, lite greinet og tett besatt med skjell. Fargen er gråhvit til brunaktig, den er hul og åpen i toppen.

De brune fruktlegemene er ikke vanlige.

Narreskjell var det Einar Timdal som gjorde meg oppmerksom på.

Narreskjell kan kjennes på kombinasjonen av store, uregel-

Fnaslav *Cladonia squamosa* – dette bildet er tatt av John Sandve, men ikke fra denne turen. Bildet er tatt på Nesodden.

Gaffellav *Cladonia furcata*

Narreskjell *Cladonia turgida*

messige basalskjell og oppsvulmete podetier med sprekker og perforeringer. Denne laven vokser ofte lysåpent på rike berg i kalkskog og i kulturlandskap. Arten er utbredt i store deler av landet, men er vanligst på Østlandet.

Blanknever *Peltigera horizontalis* er en flott art med skinnende glatt tallus, gråblått til gråbrunt. Undersiden har en lys kantsone ytterst. Den har flate, runde fruktleger.

Det som karakteriserer blanknever i motsetning til nesten alle andre åreneverarter, er at apotheciene sitter

Blanknever *Peltigera horizontalis*

mer eller mindre horisontalt og er bredere enn lange. (Andre *Peltigera*-arter har oppstigende apothecier, lengre enn brede).

Blanknever vokser oftest i edelløvskog og er utbredt fra Østfold til Nord-Trøndelag.

Men den første turdagen var ikke først og fremst preget av lav. Det var enda mere spennende med de soppartene vi fant:

Oda og eikegreinkjuka

Eikeildkjuka *Fomitiporia robusta*

Ikke før hadde vi funnet eikegreinkjuka, så kom det faktisk også hurrarop om eikeildkjuka *Fomitiporia robusta*: Den er ikke rødlistet, men jeg hadde ikke egne

Eikegreinkjuka *Pachykytospora tuberculosa*
uten Oda

”Kom og se eikegreinkjuka”
Pachykytospora tuberculosa!

Jeg kom, jeg klamret meg fast til trærne der jeg sto i en bratt bakke, men klarte såvidt å manøvrere beina og kameraet slik at jeg faktisk fikk bilder av denne rødlistete (NT) soppa som jeg aldri før hadde sett. Og blinkskudd: Jeg fikk til og med styremedlem Oda Sofie Dahle med på bildet.

Grønn fåresopp *Albatrellus cristatus*

bilder av den fra før – så dette var en ”høydare” for meg. Denne soppa er vurdert av Artsdatabanken som livskraftig, og vokser i eikeskog og blandingsskog med eik. Ifølge Artskart er den registrert på Sør-Østlandet, fra Oslo og sørover til

Kristiansand, og altså i Drangedal.

Men det største hurrabrølet kom nok fra Geir Gaarder – da en grønn fåresopp *Albatrellus cristatus* dukket opp. Denne er vurdert som sårbar (VU). Grønn fåresopp danner mykorrhiza med eik i tørt lavurteikeskog. Arten opptrer i en bred stripe langs kysten fra Bamble/Drangedal til Søgne, med tyngdepunkt i Aust-Agder.

Plutselig fikk vi øye på en staselig oksetungesopp *Fistulina hepatica*. Dette er en egenartet tungeformet stilksporesopp som lever som parasitt på eik, der den bryter ned

hult organ. Dette henviser til de hule rørene der sporene dannes. *Hepatica* betyr lever, og skyldes utseendet og den blodrøde saften.

Lungenever *Lobaria pulmonaria*,
foto John Sandve

Oksetungesopp *Fistulina hepatica*

Nei, man går ikke forbi spennende sopper selv når man er på lavtur. Men det var jo først og fremst lav vi skulle se etter.

Og noe mer lav ble det på meg:

Lungenever *Lobaria pulmonaria* var neste art vi kunne observere. Dette er en opp til 5 desimeter stor,

kjerneved og huler ut treet. Den er sjelden, vokser hos oss i sørlige kyststrøk, og er vurdert på rødlista som nær truet (NT). Soppen har en rødbrun overside, og en blekt kjøtttrød underside. Når man klemmer på den tyter det ut en blodrød, syrlig væske. Det latinske navnet kommer av *fistula*, som betyr

Myrrområde der beveren har herjet

brun bladlav som i fuktig tilstand blir grønn. Undersiden er brun, håret og med lyse, nakne flekker. Den har et buklete utseende som skyldes et nettverk av åser på oversiden. Lungenever forekommer vesentlig i eldre, gjerne litt skyggefull skog med høy luftfuktighet; vanligst på edelløvtrær som ask, alm, eik, lind og spisslønn, men også ofte på gamle trær av selje, rogn, osp og gråor.

Etter den strabasjose turen i svært bratt terreng, kom vi til et myrområde som var fullstendig herjet av bever. Jeg forsøkte etter beste evne å følge med de andre, men fant etter hvert ut at jeg like godt kunne snu. Distansen

Bleikdoggnål *Sclerophora pallida*, foto John Sandve

Granseterlav *Hypogymnia bitteri*, foto John Sandve

Lunsj. Foto John Sandve

jeg hadde tilbakelagt var ikke så lang, men desto mer strevsom.

Jeg fullførte derfor ikke selv den lange lavturen. Med vondt i knær og dårlig form valgte jeg å avslutte turen tidligere enn de fleste andre. Men fra John Sandve fikk jeg tilsendt

Annie Ås Hovind og Geir Gaarder i eikeskogen

fine bilder av spennende arter som ble funnet videre på turen.

Granseterlav *Hypogymnia bitteri* er en art som er NT. Den er kjent i hele Norge, men unngår kyststrøk. Granseterlav er en av karakterartene i gammel mellom- og nordboreal skog, og vokser både på gran, furu og bjørk, men kun på stammen til de eldste trærne. Artens leveområde er i konstant tilbakegang på grunn av skogsdrift.

Bleikdoggnål *Sclerophora pallida* er også rødlistet i kategorien NT. Denne vokser i eldre naturskogpreget edelløvskog nord til Trøndelag, eller i parker og alleer på gamle, ofte styva løvtrær. De viktigste truslene er hogst, redusert styving, treslagsskifte og reduksjon i habitat og substrat.

Det var virkelig artig og spennende å være med disse flotte menneskene på lavtur. Om kvelden samlet vi oss i den ene leiligheten, og det ble tilberedt en deilig felles middag: Det var innkjøpt tagliatelle og det var plukket store kurver med sopp. Så vi fikk en fantastisk velsmakende pasta-sopp-salatmiddag. Under middagen ble det anledning til å overrekke en gave fra hovedstyret til den nyopprettete lavforeningen.

Etter middag ble det arrangert quiz. Vi ble inndelt i tre grupper.

En av oppgavene var å liste opp 7 arter, hvorav 6 måtte være lav. Alle artene skulle ha navn som inneholder en av regnbuens farger. Det ble utdelt ett poeng til hver art, og 3 poeng dersom ingen av de andre gruppene

hadde nevnt samme art.

En annen oppgave gikk ut på å skrive, og fremføre, et dikt på haiku-format.

Et haiku-dikt består av tre linjer, den første linjen består av 5 stavelser, den neste av 7, og den siste av 5 stavelser igjen.

Buktmessinglav *Xanthomendoza fallax*,
foto John Sandve

Vår gruppe leverte da dette diktet, som kunne oppsummere vår opplevelse av dagens tur:

En super lavtur
Spennende – fargerik – flott
Livet som innsats!

Dagen etter dro de fleste deltakerne på ny tur, denne gang til Siljufjell. Jeg var ikke med der, men har fått referat fra turen. Siljufjellet Naturreservat ga en del repetisjon av arter fra dagen før, men det ble

ogå noen nye. Det var like tøft og spennende terreng og klatring i bratte lier over stakk og stein. Noen av lavartene som ble observert og registrert var almelav *Gyalecta ulmi* (NT), vinflekklav *Arthonia vinosa* (LC), breinål *Calicium adpersum* (VU), rustdoggnål *Sclerophora coniophaea* (NT), mørk brannstubbeklav *Carbonicola myrmecina* (VU).

Noen av deltakerne ble til slutt med Einar Timdal til Porsgrunn stasjon på hjemveien for å se den meget sjeldne buktmessinglav *Xanthomendoza fallax* som er rødlistet som sterkt truet (EN). Dette er en lav som bare er kjent fra 7 lokaliteter i Norge, i parker, hager og alléer.

På enkelte trær i sentrum av Skien og Porsgrunn finnes det rikelig av den, den er der registrert på spisslønn og lind.

Alle lokalitetene der arten finnes i dag er sterkt påvirket

av luftforurensing og dette har åpenbart medført en sterkt redusert lavflora på trærne. Kanskje noen av Listéras lesere føler seg kallet til å ta denne lokaliteten som en floravokteroppgave?

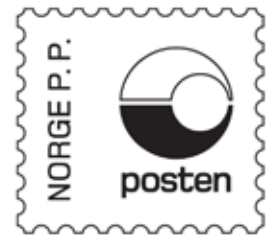
Buktmessinglav *Xanthomendoza fallax*,
foto John Sandve

Kilder:

snl.no (Store Norske Leksikon)

artsdatabanken.no

<http://www.rolv.no/urtemedisin/medisinplanter.htm> (Urtekildens Planteleksikon)

Returadresse: Telemark Botaniske Forening, Postboks 25 Stridsklev, 3904 Porsgrunn

INNHOLD	Side
Dikt av <i>Olav H. Hauge</i>	3
Så fann eg meg ein prestekrage, av <i>Roger Halvorsen</i>	4
Nytt fra styret våren 2020	9
På ”radletur” gjennom svenske bygder med litt kultur og blomster attåt eller Gamle minner om ei vakker og underlig plante, av <i>Roger Halvorsen</i>	10
Noen karplanter oppført på norsk rødliste fra 2015, av <i>Øystein Nilsen</i>	18
Lårdalsåi, av <i>Helge Kiland</i>	27
Presseklipp Hønehirsens spreier seg	28
”Fløy en liten blåfugl gjennom vindu...” kan du se fuglene? Litt om gamle barneleker og etnobotanikk, av <i>Roger Halvorsen</i>	29
<i>Listéra</i> for 20 år siden. 20 År med TBF, av <i>Liv Schiemann</i>	34
Nabolagets ville vekster: Hegg, av <i>Anders Often</i>	39
Perler i telemarksfloraen. Blomster fra barndommens rike. Tenk, fuglereir bare 600 meter hjemmefra, av <i>Roger Halvorsen</i>	42
På lavtur i Drangedal, av <i>Kristin Steiniger Vigander</i>	44